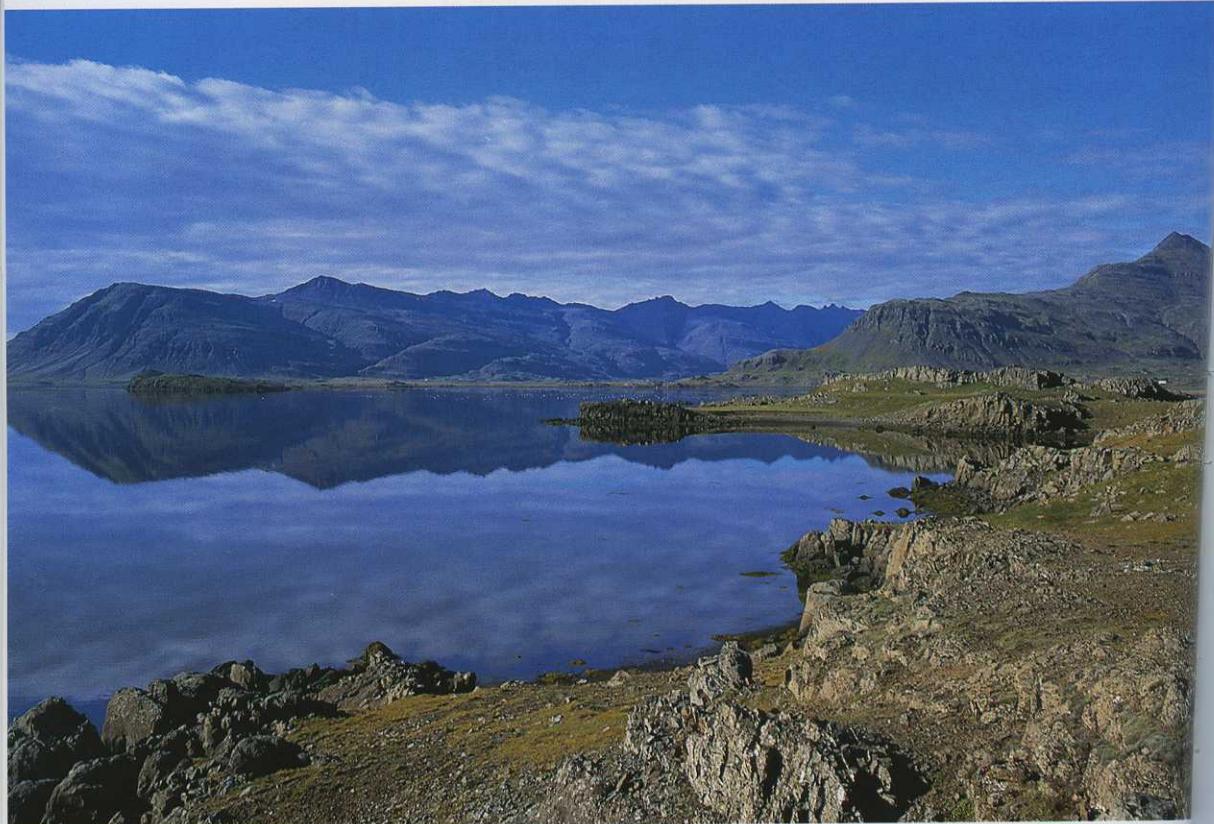

Álf

Við Álfafjörð neðan undir Krákhamarsfjalli horft til suðvesturs. Hólsnes og Múli til hægri, fjöll upp af Flugustöðum og Kjölfall yst til vinstri.

Um Lónshá
Alfaraleiðin skamms tíma var fáurinn var fáar árunum 1960 ræða milli lokaðu leiðsögunnar. Um myrar var talið verð heiðin (733 m) að ólæk sem er langt og heldur að metra hæð að sýslna. Lónsháen bratt er uppi íð þægilegt um vestan við gamla ur metri á hana.

Raflína liggur inum hefur líðið þar varla færta tækjum. Hin gönguleið, þar sem liggur slóðum um Reiðsund, sem myndar feldals austur í ár yfir Hjallalæk suðri og kallas þingstaður til austan undir hvort álegt þín verið heldið til heiðar. Brýr er

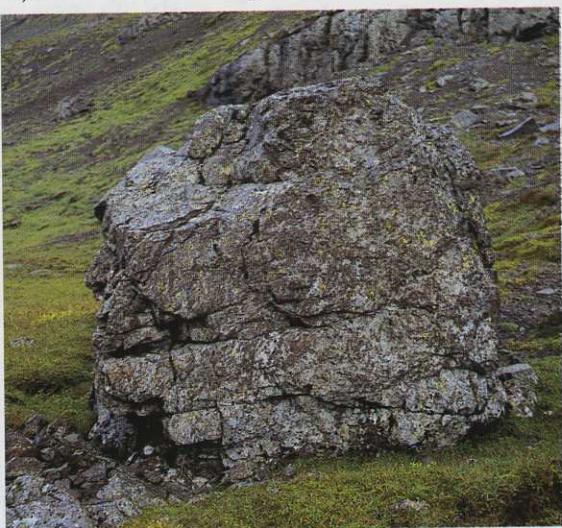
Álftafjörður

Um Lónsheiði

Alfaraleiðin milli Lóns og Álftafjarðar lá til skamms tíma um Lónsheiði, eða þar til þjóðvegurinn var færður út fyrir Hvalnes og Krossanes á árunum 1977–78. Um annan veg var ekki að ræða milli byggðarlaga, þar eð skriður miklar lokuðu leið með sjónum uns jarðýtur komu til sögunnar. Um Lónsheiði milli Svínhóla og Starmýrar var talin fjögurra tíma lestaferð. Sunnanverð heiðin er allmikil hvilft milli Hrossatinds (733 m) að vestan og Víkurfjalls. Falla þar margir lækir sem safnast í Víkurá. Norðanverð heiðin er langt dalverpi, víða grýtt og skriðurunnið og heldur auðnarlegt. Háheiðin fer í nær 400 metra hæð á Vörpum og voru þar mörk milli sýslna. Lónsheiði er þannig ekki hár fjallvegur, en bratt er upp sunnan í móti og hefur varla verið þægilegt undir klyfjum. Á vatnaskilunum rétt vestan við gamla vegslóðann stendur bjarg, röskur metri á hæð, kallað Sýslustéinn.

Raflína liggur yfir Lónsheiði en gamla bílveginum hefur lítið sem ekkert verið haldið við og þar varla fært yfir að óbreyttu nema á torfærutækjum. Hins vegar er hér ágæt og örugg gönguleið, þar sem fylgja má góttum. Lónmegin liggur slóðin af þjóðvegi rétt austan Össurárdals austur í átt að Víkurfjalli. Eftir að komið er yfir Hjallalæk tekur við grösug brekka mótt suðri og kallast Þingbrekka. Þar á að hafa verið þingstaður til forna og önnur Þingbrekka er austan undir Lónsheiði. Sú spurning vaknar hvort árlegt þing fyrir þetta svæði hafi um skeið verið haldið til skiptis austan og sunnan Lónsheiðar. Brýr eru yfir Traðagil og Víkurá, hin

fyrrnefnda talsvert mannvirki og gljúfrið undir djúpt með fallegum fossum. Gamla reiðgatan og fyrstu bílaslöðir lágu upp heiðina vestar en vegurinn sem lagður var um miðja 20. öld. Likhamar heitir hjallabréður ofan til vestan við ríðgötuna og hermt að þar hafi láttist margir skólapiltar á leið til Skálholts; setja munnmæli atburðinn nálægt Svartadauða. Frá Líkhambri er skammt á Vörp. Vestur af er Rjúpnadalsfjall en austan við heita Sker og Ljósártungur undir Ljósártungutindi (725 m). Á Vörpum er þokusælt, en í björtu er fallegt að horfa þaðan suður til Lóns. Við Sýslustein hugsum við til þeirra ótal Íslendinga sem fóru hér um í ellefu aldir, frægir menn úr sögum eins og Pangbrandur kristniboði á suðurleið og Flosi í liðsbón fyrir Njálsbrennu, Skaffellingar með lestir sínar til

Sýslustéinn á Lónsheiði.

hægri, fjöll upp

ÁLFTAFJÖRDUR

Frá Vörpum á Lónsheiði, horft suður yfir Lón til Horns (Vestrahorns). Myndin er tekin í júlí 1966, en þá var heiðarvegurinn enn samgöngueð.

og frá kaupstað á Djúpavogi og þurfalingar og fórumenn í leit að bjargræði handan heiðar.

Til norðurs loka fjallgarðar sýn og sér ekki til sjávar fyrr en komið er að Starmýri. Heiðará verður til af Rjúpnadalsá og lækjum frá Vörpum og úr Krossgiljum og fær ábót neðar úr Skerugili, en á milli þess og Rjúpnadals heitir Miðfell. Fróðlegt er að virða fyrir sér um-

merki um þrjár kynslóðir vega á heiðinni. Reiðgatan liggur yfirleitt lægst, þá fyrsta bílaslóðin, sums staðar með grjóthleðslum í neðri kanti, og ofar vegurinn frá jarðytuöld. Á bifreið var fyrst farið yfir Lónsheiði 1935. Hafurtask landmælingamanna var með því fyrsta sem flutt var á bíl yfir heiðina. Í framhaldi af þessu var farið að lagfæra Heiðarveginn, sem

Sona lét ég si-sona

Neðsti hluti Gjár er kallaður Kerlingargjá og tengist henni saga (Minningar úr Hornafirði, s. 77-78):

Valgerður Ólafsdóttir húsfreyja í Eskifelli í Lóni og síðar í Hlíð í sömu sveit, kona Jóns Markús-sonar, föður Eiríks bónða á Hlíð í sömu sveit, mun hafa verið skörungur og æði-forneskjuleg í háttum og tali. Hún fór ein lestaferðir í kaupstað á Djúpavog. Pagar hún kom úr einni ferðinni, hafði hún sögu að segja. Hún var á heimleið í tunglsljósi og er stödd á Lónsheiði austanverðri, þar sem vegurinn liggur alllanga leið

meðfram gili eða gljúfri, sem nefnist Gjáin. Sér Valgerður þá ókennilegt ferliski á aðra hönd sér og líktist helzt keraldi eða ámu, er valt og skoppaði eftir gljúfurbarminum. Buldi hátt í ámunni, og kvað við í sífelli: „Sona lét ég, si-sona. Sona lét ég si-sona. Sona lét ég si-sona.“ Pessu linnti ekki, unz Valgerði tók að leiðast þófið og varð skapbrátt. Sagði hún þá af þjósti: „Ærstu, springdu og ólmastu si-sona, og farðu bólvuð si-sona!“ Við þetta ávarp brá svo, að áman sprakk með miklum glymjanda og eldglaeringum. Valgerður teymdi lestina gegnum neistaflugið, og sakadí hvorki hana né hestana.

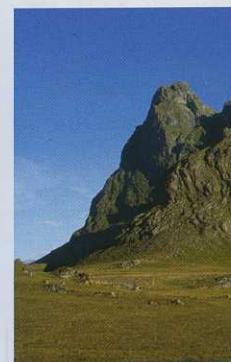
bótti mjög erfður, spum og lokaðist oft snæ.

Austan megin Lónsheiði er aðalhluti Jörðin Hnaukar í Álfatindum, arár en Starmýri vestan, og Heiðará í gljúfur ófinsist Almannagjá fyrri Sóknalyssingar, s. 51. Þá var brún hennar fyrrum gjána, þar á meðal brennups „en náðist þó að ófinsist“ (s. 14). Vestanmegin ár hefur verið an þeirra í oddanum, en eru Viðartungur undan.

Pagar komið er af verða fyrir Pingbrekkur, bílvegur í fyrstu sunnanum gljúfurs um Pingbræði austur yfir Selá og Skjólnaháls og Skollaberg. Þá var brúin um 25 m lönd, og ar stórbrotið. Þá var þó ófinsist, en Selmel ofan í Seldal ófinsist, og hnausum. Tengingin var ófinsist frá þjóðvegi um heimleiðina áfram rétt norðan bæ.

Út fyrir Hvalnes

Ferðamanni sem leidur til Hvalneshorn (Eystrahorn) og leikhúsgesti við það, og heillandi sviðsmiði breiða boga er að

Hvalneshorn (Eystrahorn)

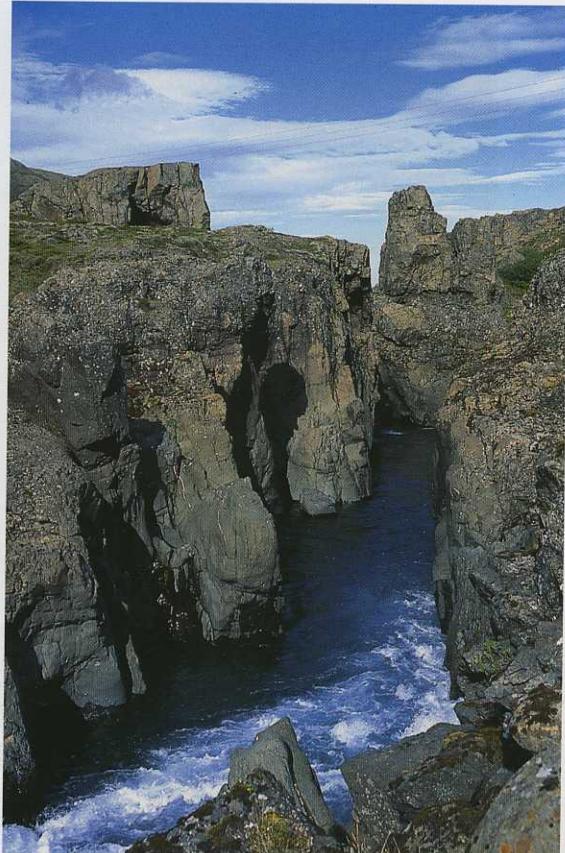
þótti mjög erfiður, spilltist fljótt í stórrigningum og lokaðist oft snemma vetrar sökum snjóa.

Austan megin Lónsheiðar hækkar land sígandi að Hvaldalsvarpi og Snjótindi (807 m). Jörðin Hnaukar í Álfafirði á land austan Heiðarár en Starmýri vestan árinnar. Neðan til fellur Heiðará í gljúfur og heitir þar Gjá en kallaðist Almannagjá fyrrum (*Chorographica*, s. 14. Sóknalýsingar, s. 515). Lá reiðgatan tæpt á brún hennar fyrrum og tapaðist farangur oft í gjána, þar á meðal bréfaskápur Brynjólfss biskups „en nádist þó aptur“ (*Chorographica*, s. 14). Vestanmegin á heita Gjáartungur og neðan þeirra í oddanum milli Heiðarár og Selár eru Viðartungur undir Eyktajárdi.

Pegar komið er af heiðinni niður undir Selá verða fyrir Pingbrekkuhólar. Lá reiðvegur og bílvegur í fyrstu sunnan Ytra-Skógarmanagljúfurs um Þingbrekku og Pingbrekkufleti austur yfir Selá og um Vatnshlíðarháls, Skjólnaháls og Skollabólsháls að Starmýri. Selá var brúuð hjá ármótum við Heiðará árið 1958. Er brúin um 25 m löng og gljúfrið neðan hennar stórbrotið. Þá var bílvegur lagður norður yfir Selmel ofan í Seldal og niður með Vatnshlíðarnausum. Tengingen við Lónsheiðarveg er nú frá þjóðvegi um heimreið að Starmýri I og áfram rétt norðan bæjarins.

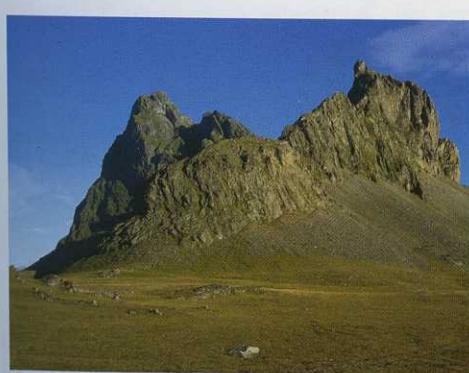
Út fyrir Hvalnes

Ferðamanni sem leggur leið sína austur fyrir Hvalneshorn (Eystrahorn) í fyrsta sinn fer líkt og leikhúsgesti við þáttaskil þegar við blasir ný og heillandi sviðsmýnd. Lónsveit með sínum breiða boga er að baki. Framundan birtist

Skógarmanagljúfur við Lónsheiðarveg neðan við brúna yfir Selá.

klettótt strönd með dröngum og gjögum og hvítfreyðandi úthafsöldum en upp af er vangi litríkra skriðurunnnina fjalla þar sem bílvegur hefur verið ristur í gegn. Í fjarska liggja útskagar og yfir þeim rísa sagtenntir fjallgarðar Austfjarða allt að Hvarfi (Streitishvarfi). Úti fyrir marar Papey og nær landi brýtur á boðum. Í slíku umhverfi er maðurinn smár í sköpunarverkinu. Ekið er fyrir mynni Hvaldals þar sem Hvalnesfólk var við sumarstörf í seli þegar Tyrkir létu hér greipar sópa og drápu örvasa kerlingu heima á þeim. Bláskaffinn Hlíðarsandur sunnan undir Krossanesfjalli geymdi rómverska mynt til minningar um sæfara sem ef til vill bar hingað yfir Atlantsála á 3. öld. Óvist er að þeir hafi komist utan aftur til að flytja fréttir af þessu landi í útnordri sem enn beið um aldir síns vitjunartíma.

Hvalneshorn (Eystrahorn) í morgunsól.

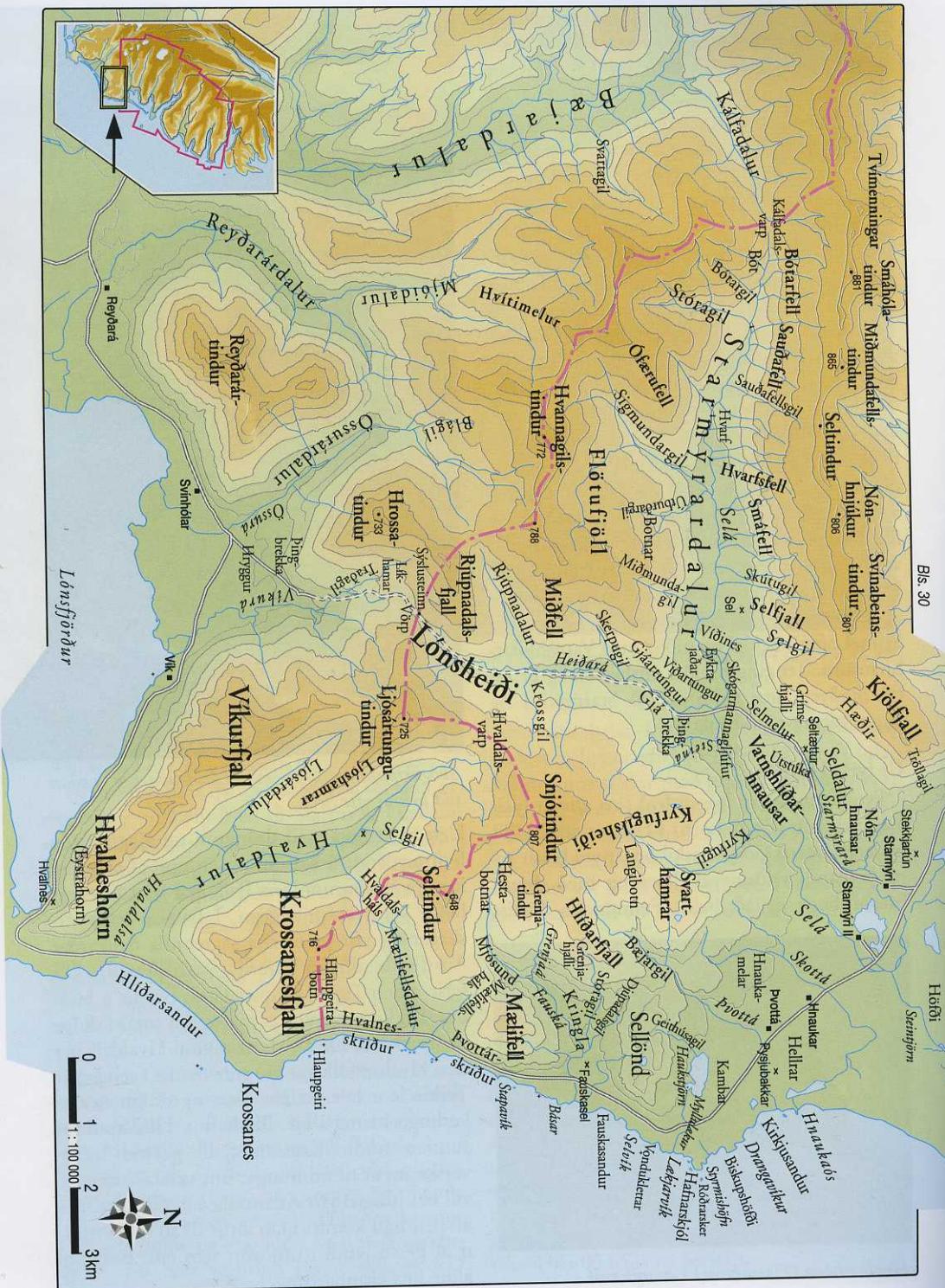

i júlí 1966, en

a á heiðinni. þá fyrsta bílaðslum í neðri ýtuöld. Á bif. 1935. Hafur með því fyrsta Í framhaldí af arveginn, sem

nist Gjáin. Sér aðra hönd sér valt og skopphatt í ámunni, si-sona. Sona. „Pessu línti þófið og varð jösti: „Ærstu, arðu börvuð síð áman sprakkr æringum. Val-eistaflugíð, og

ALFTAFJÖRDUR

Bla. 30

Í Hvalnesskriðum á austu

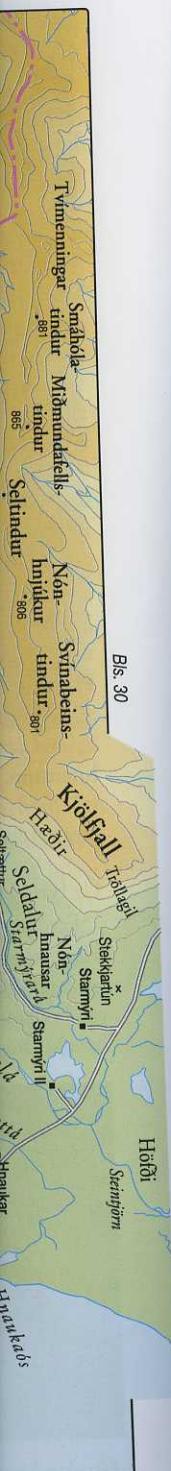
Um klettabríkina Hlaupgeirnesfjalli liggur markalína dæma, nú einnig milli svfjarðar og Djúpavogshreistígr hikandi út úr bíl s dofa yfir svíðið. Svo hér Austfirðir! Lengst af var leiði hið mesta um lausana eða neðan undir um grynið býða þurfti lags til að skrá Það voru helst vinnuma Þvottá sem lögðu í þessi skekktra bæja frekar en þeim Mælifellsháls. Einar á Þeim götuslóða í Hvalnesskrið komast í Djúpavogsverslu markaður slóði í Þvottá vegabætur entust skammt yta hér til sögunnar á áttuðum eftir að brýr voru op á Skeiðarársandi.

I Hvalnesskriðum á austurleið. Hlaupgeiri í brimróti í forgrunni, Mælifell fjær og Austfjarðafjöll.

Um klettabríkina Hlaupgeira norðan undir Krossanesi og Hlaupgeirabotn hátt í Krossanesfjalli liggur markalína milli jardá og kjörðæma, nú einnig milli sveitarfélagsins Hornafjarðar og Djúpavogshrepps. Ferðamaðurinn stígur hikandi út úr bíl sínum og horfir agnadofa yfir svíðið. Svo hér opnast sunnanverðir Austfjörðir! Lengst af var hér fáförult og torleidi hið mesta um lausar og harðar skriður eða neðan undir um grýttar fjörur þar sem biða þurfti lags til að skjótast fyrir forvaða. Það voru helst vinnumenn á Hvalnesi eða Þvottá sem lögðu í þessa tvísýnu milli afskekktra bæja frekar en þæfa Hvaldalsháls og Mælifellsháls. Einar á Hvalnesi létt marka götuslóða í Hvalnesskriður um 1935 til að komast í Djúpavogsverslun og áratug síðar var markaður slóði í Þvottárskriður en þessar vegabætur entust skammt. En svo kom jarðáta hér til sögunnar á áttunda áratug 20. aldar og mótaður var stallur í skriðurnar, fáum árum eftir að brýr voru opnaðar fyrir umferð á Skeiðarársandi.

Í innanverðu Krossanesfjalli er djúpberg eins og í hornum við Lón en síðan tekur við fagurbleikt líparít sem kembir yfir fjölbreytileg inniskot og flikrubergslög í Mælifelli, útverði hinnar fornu Álfafjarðareldstöðvar. Á milli liggur Mælifellsdalur og suðvestur úr honum Hvaldalsháls milli Krossanesfjalls (716 m) og Sel-tinds (648 m) upp af áðurnefndu Seli á Hvaldal. Úr utanverðum Mælifellsdal var stundum farið með hesta norður Mælifellsháls bak við Mælifellstind utan við Mjósund, niður bratt fell milli Hálsagilja og meðfram Fauská út fyrir líparítmúlan Sellönd. Náttúrufegurð er hér óvenju mikil og rík ástæða til að staldra við. Með sjónum sunnan Fauskár heita Básar og handan við þá Stapavík með háum ókleifum Stapa þar sem skarfakál og fyll eiga sitt ból. Austan árinnar tekur við Fauskasandur en upp af, neðan þjóðvegar, er klettalandslag sem kallast Fauskahraun og rétt ofan þeirra stóð í árdaga Fauskasel, sem síðar varð hjáleiga en fór í eyði fyrir mörgum oldum. Ströndin er hér afar margbrotin og skiptast á hleinar, víkur og

ÁLFTAFJÖRÐUR

Stapi í Stöðavík austan við Þvottárvíkriður. Þoka sleikir Krossanesfjall.

klettagjögur. Eitt þeirra heitir Vonduklettar með háum, þunnum kambi sjávarmegin og klettahaft á milli. Verður þarna oft mikil sjónarspil með skellum í brimi.

Selhryggur er forn marbakki sem Fauská hefur grafið sig gegnum. Upp af honum opnast mikill sveigur milli Sellanda og Mælifells og heitir Kringlan. Til vesturs tekur við Fauskahlíð undir Hlíðarfjalli og Grenjatindi. Inn í hana skerst Stóragil einkar litríkt og til norðvesturs Djúpadalsgil og Djúpidalur inn af. Við mynni Djúpadalsgils sunnan undir Sellöndum voru til 1894 beitarhús frá Þvottá, áður haft þar í seli en stunduð garðrækt í seinni tíð. Dalur gengur úr Kringlu til suðvesturs bak Mælifelli og fellur um hann Mjósundaá úr Hestabotnum niður milli Grenjaheiðar að norðan og Mjósunda að sunnan. Eftir að Grenjaá fellur í Mjósundaá heitir áin Fauská. Vestur af Efri-Hestabotnum rís Snjótindur (807 m), þrístrendur píramídi, sem nánar segir frá hér á eftir.

Austan við Sellönd taka við Kambamelar, langur og lítt gróinn melhryggur með fjórum

háum strýtum yst skammt ofan þjóðvegar, nefnast þær Kambar og eru byggðar huldufólk. Litlu sunnar er Blábjargastapi um 15 m háð og tignarlegur upp af gróinni brekku og klettabyrddingin Blábjörg er litlu utar. Ef gengið er upp á melana steinsnar frá veki blasír við grunn lægð milli Sellanda og Kambamela og í henni stöðuvatn í afar litríku umhverfi. Heitir vatnið Haukstjörn (Haugstjörn í sóknarlýsingi 1840) og er allt að kílómetra á lengd, með grænum Geithúsaflötu innan við en ljóslogandi líparíti suður af og Snjótind í upphæðum. Í Geithúsagili eru tættur og í þessu gili taldi Björn Kristjánsson kaupmaður sig finna gullvott á þriðja tug 20. aldar. Frá Haukstjörn rennur Myllulækur austur um svonefnt Hafnarland og til sævar í Lækjarvík. Er þá skammt í Styrmishöfn sem um langan aldur var útræðistadur Álffirðinga.

Austur frá Kömbum gengur lágur líparítmelur kallaður Æðarhryggur allt út undir sjó og heitir þar Kirkjusandur en sunnan hans eru Drangsvíkur tvær, í þeiri eystri hár og ókleifar klettadrangur. Upp í Drangsvík syðri var

Blábjargastapi austan v-

nálægt 1890 hleypt frá
stjórans sem taldi fley
Minnti akkerifesti í f-
burð. Tekur þá við Bi-

Styrmishöfn

Sunnan undir Biskupi opin mótt austnorðaust neft Hafnarskjól, all höfði með grasbrekku voginum er klettur ka honum grjótgrandi up norðan stapans en sunn Höfn, mjóri og sjálðar og stórgrytt og brött n sem draga þurfti bátanum útræði fyrr alda ma hleðslur úr tveimur nau tættur efst í brekku vest Olavius getur Styrmish (II, s. 150) og segir höf ar góða. Þaðan var þó ta fram undir miðja 20. ö Hugsanlegt er að aðstaða

Blábjargastapi austan við Sellönd.

nálegt 1890 hleypt franskri skútu að ósk skipstjórans sem taldi fley sitt ekki lengur haffært. Minnti akkerisfesti í fjöru lengi á þennan atburð. Tekur þá við Biskupshöfði, breiður og

klettóttur með tveimur vogum, Pórarinsvogi og Hundavogi. Sá síðarnefndi er langur og mjór og sogar til sín brimölduna með skruðningum uns löðrið þeytist í loft upp.

Styrmishöfn

Sunnan undir Biskupshöfða er Styrmishöfn opin mótt austnorðaustri en sunnan við er svonefnt Hafnarskjól, allbreiður, hárr og sléttur höfði með grasbrekku vestan í móti. Í hafnarvoginum er klettur kallaður Grænistapi og frá honum grjógtandi upp í fjöru. Aðallegan var norðan stapans en sunnan hans svonefnd Syðri-Höfn, mjórrí og sjaldan notuð. Legan er þróng og stórgrytt og brött möl upp á kambinn, þar sem draga burfti bátana upp. Talsverðar minjar um útræði fyrri alda má greina við Styrmishöfn, hleðslur úr tveimur naustum ofan fjöru og húsa-tættur efst í brekku vestur af.

Olavius getur Styrmishafnar í Ferðabók sinni (II, s. 150) og segir höfnina ekki talda alls kostar góða. Þaðan var þó talsvert róið fyrrum og allt fram undir miðja 20. öld úr sveitunum í kring. Hugsanlegt er að aðstaðan við Styrmishöfn hafi

spillst á síðstu oldum vegna landriss. Lúðvík Kristjánsson (Ísl. sjávarhættir II, s. 78) telur Styrmishöfn einkum hafa verið heim- og viðleguver. Auk þorskeiða var farið þaðan í setu til hákarlaveiða á sex- og áttæringum og verið two til þrjá daga í legunni og stundum lengur. Góð hákarlamjöld voru skammt undan höfninni, síðar notuð frá Djúpavogi. „Til beitu brúkast almennt rauðegni svo sem nýtt fuglakjöt, selgarnir, silungur eða sauðainnyfla eða annað þvílíkt.“ (Sóknalyssingar, s. 560). Einnig voru notaðar hnísugarnir sem gáfu aukinn afla.

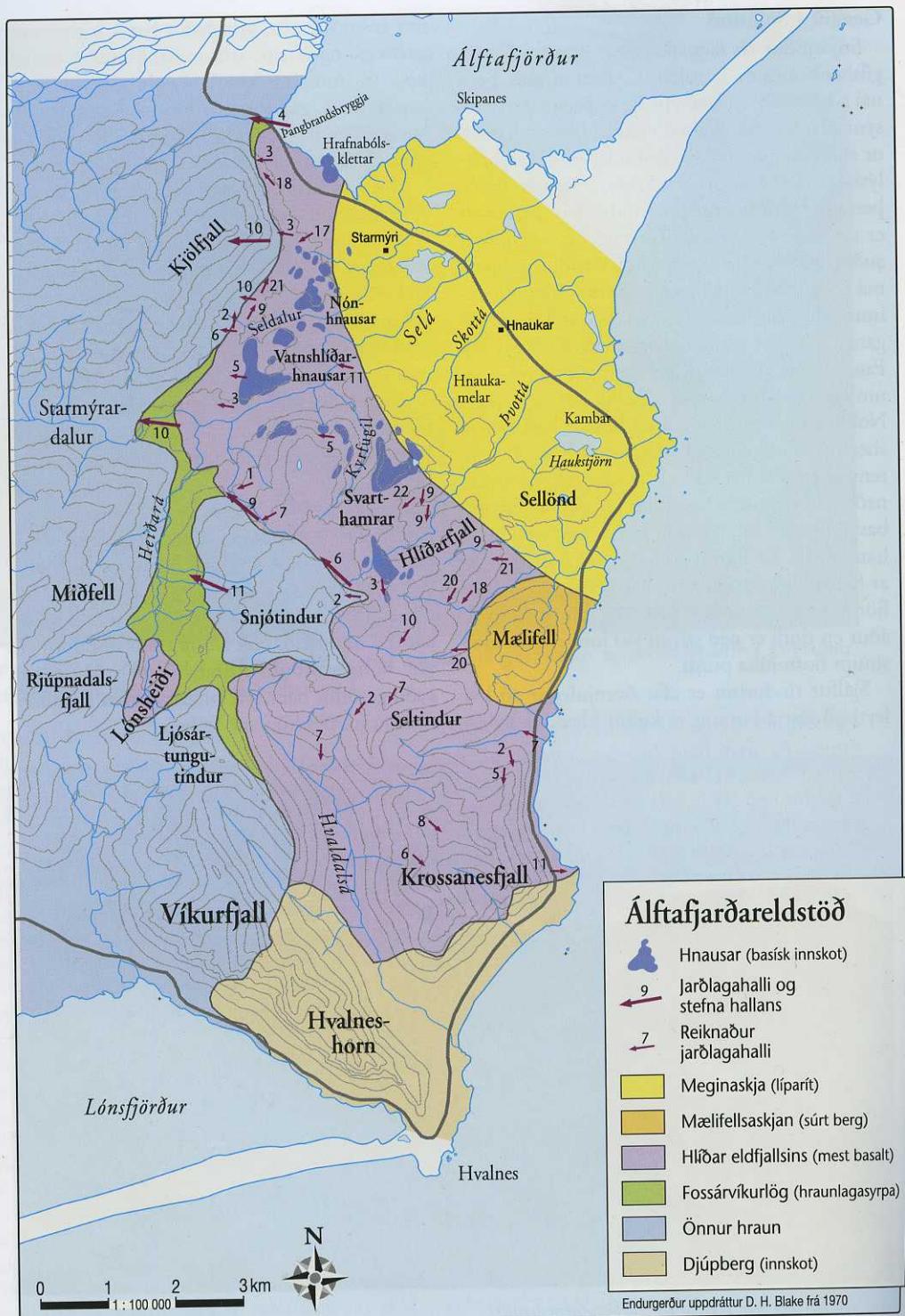
Styrmishöfn þótti varasöm og mátti lítið út af bera um veður og sjólag. Höfnin var allgóð í sunnan- og vestanáttum en ófær í austan- og norðaustanátt. Þegar þannig stóð á var næsta lending í Hvalneskrók sem oft var ófær samtímis og þá þrautalendingar að leita við Búlandsnes, fjögurra tíma róður eða meira mótt vindi og falli.

Framhald á næstu síðu

jóðvegar,
r huldu-
um 15 m
rekku og
utar. Ef
vegi blas-
mbamela
umhverfi.
rn í sókn-
ra á lengd,
n við en
ind í upp-
þessu gili
sig finna
Haukstjörn
nt Hafnar-
skammt í
ar útræðis-

gur líparít-
t undir sjó
an hans eru
r og ókleif-
k syðri var

ÁLFTAFJÖRÐUR

Um berghverfi
Enginn ekki athyggir verðan fjöldum sem myndar frá ströndum mýrarbaei, hæst í Svíþessar undan hlíðarhnau. Nónhnau þess sem nefni. Hér súrum bergrunum. Slík innskot stæður í miðjum sem staðið jöklar en þannig hnausar.

Álftafjörður
Á Suðausturströnd Íslands staðar á landi kraftar sem hluta eldri lögur og myndar auðvelt er að skapi risið þannig á yfirgabbró, graínar. Talið er hafi orðið til ír 6–7 miljónum sömu gerð leytti veðrast sjávarmál í vera nálægt um um 6 milljónum landshluta en ón ára í Gerðuborgar nær gosbúar leifar margræði fræðingurinn með nemendum stöðvar (centrum) númer eru að vísu (Walker: Geology of Austfjarðafjöldar, s. 211–216).

Um berghnausa og Svarthamra

Enginn fer svo um Álftafjörð að hann veiti ekki athygli sérkennilegu landslagi við sunnanverðan fjörðinn í formi kúpulaga berghnausa sem mynda þar baksvoð byggðarinnar. Ná þeir frá strönd Álftafjarðar í Vogum suður um Starmýrarbæ, fara hækkandi sunnan Selár og rísa hæst í Svarthömrum. Ganga jarðmyndanir þessar undir ýmsum nöfnum eins og Vatnshlíðarhnausar fyrir mynni Starmýrardals og Nónhnausar sem loka að mestu Seldal, auk þess sem margir einstakir hnausar eiga sín örnenfi. Hér er um basísk innskot að ræða ofan á súrum bergmyndunum Álftafjarðareldstöðvar. Slík innskot er viða að finna við svipaðar aðstæður í megineldstöðvum, gerð úr gangbergi sem staðið hefur betur af sér veðrun og heflun jöklar en jarðlögin umhverfis. Dæmi um þannig hnausa eru Hólmaborgir við Reyðarfjörð.

fjörð, Araselshnúta hjá Stafafelli í Lóni og Star dalshnúkur sunnan undir Esju. Berghnausar sem þessir eru oft stuðlaðir eins og vel sést í Nónhnausum við vegslóðina frá Starmýri áleiðis á Lónsheiði.

Pegar horft er norður yfir Álftafjörð frá Snjótindi koma hnausarnir vel fram, ekki síst í lágsól að morgni eða síðla dags. Svarthamrar eru þar skammt niður undan og vestan við þá Kyrfugil sem Kyrfugilsheiði dregur nafn sitt af. Pegar gengið er niður af tindinum í átt að Kyrfugili liggur leiðin um Tunguhjalla og Langabotn sem teljast hluti af heiðinni. Kyrfugil er djúpt og tignarlegt, með þykkum gjóskulögum og móbergsseti með plöntuleifum, og hefur afrennsli í Selá. Í stað þess að hætta okkur niður í gilið sveigjum við niður eftir Svarthamrahjalla sunnan undir Efri-Svarthömrum og upp á brún Neðri-Svar-

Álftafjarðareldstöð

Á Suðausturlandi er safn þeirra þátta, sem skapad hafa Ísland, sýnilegra en víðast hvar annars staðar á landinu. Þessu valda óvenjumiklir rof kraftar sem í tímans rás hafa skóflað miklum hluta eldri jarðlaga burt og rist þau yngri sundur og myndað ótal dali og gljúfur, þannig að auðvelt er að lesa í bergið. Land hefur að sama skapi risið frá upphaflegri stöðu og opinberast þannig á yfirborði miklar djúpbergsmynanir, gabbró, granófyr og jafnvél granít í Lóni og viðar. Talið er að djúpbergið í hornunum við Lón hafi orðið til á 1–2 km dýpi undir yfirborði fyrir 6–7 miljónum ára í rótum megineldstöðva af sömu gerð og Öræfajökull. Hafa þær að öðru leyti veðrast og rofnað burt að mestu. Jarðlög við sjávarmál í Álftafirði og Hamarsfirði eru talin vera nálægt 10 miljón ára gömul en innst í döllum um 6 miljón ára. Elstu jarðlögin í þessum landshluta eru hins vegar austar, allt að 13 miljón ára í Gerpi, en yngri eftir því sem vestar dregur nær gosbeltinu. Á Austfjörðum er að finna leifar margra fornra eldfjalla, sem enski jarðfræðingurinn Walker varð fyrstur til að rannsaka með nemendum sínum og kallaði megineldstöðvar (central volcanoes), samkynja þeim sem nú eru að verki í virkum gosbeltum landsins. (Walker: Geology of the Reydarfjördur area. Austfjarðafjöll, s. 25–31. Við rætur Vatnajökuls, s. 211–216. Jarðfræðikort af Íslandi; Höggun)

Álftafjarðareldstöð var virk fyrir um 10 miljónum ára og er yngri en Barðneseldstöð og fleiri megineldstöðvar sem merki sjást um austar á fjörðum. Eins og flestar megineldstöðvar hefur Álftafjarðareldstöð ekki aðeins skilað af sér basalti heldur einnig ísúrum og súrum bergerðum í formi andesíts og líparíts. Verður þeirra viða vart við strönd Álftafjarðar og í eyjum á firðinum á svæði þar sem stór askja myndaðist í eldstöðinni. Rískulegust eru líparitlögin við sunnanverðan fjörðinn, ekki síst í landi Þvottár, en líparit er einnig að finna við ströndina norðan fjarðar í Blábjörgum og landi Melrakkaness. Mælisfell hefur orðið til í lítilli öskju um 2 km í þvermál við suðurmörk aðalöskju Álftafjarðareldstöðvar og hefur hún fyllst af súrum gosmyndunum og innskotum. Leifar af basalt- og andesíthraunlögum frá Álftafjarðareldstöð er meðal annars að finna í Víkurfjalli í Lóni og hallar þeim bratt til suðvesturs. Eldströðin gæti hafa verið virk í um 500 þúsund ár en að því búnu biðu hennar sömu örlög og stallsystra hennar – að kaffærast undir basalthraunum sem runnu frá gossprungum nær og fjær. Gangareinar út frá Álftafjarðareldstöð er að finna langt til norðausturs, m. a. við Djúpavog og á Berufjarðarströnd. (Blake: Geology of Alftafjordur volcano. Helgi Torfason: Investigations into the structure of south-eastern Iceland.)

ÁLFTAFJÖRÐUR

Svarthamravatn.

hamra, þar sem við blasir hrинглага vatn sem greina mátti ofan frá Snjótindi. Er það hömrum girt nær allt um kring og sýnist grængoland en þar hefur þó aðeins mælst fjögurra faðma dýpi. Heitir það Svarthamravatn og safnar í sig grunnvatni og úrkomu frá næsta umhverfi líkt og bolli. Má þetta litla vatn teljast eitt af undrum Íslands. Því tengist saga, sem víða skýtur upp kolli, af hálflegnu nauti sem slapp frá Hnaukabóna af blóðvelli, setti upp Hnaukamela og steypti sér í vatnið. Beljar nautið hátt á undan illviðrum. Skottá á drög sín niður af Svarthörmrum en er vatnslítil nema í rigningatíð. Hún rennur um Svarthamragil og mela niður á láglendið innan við bæ á Hnaukum og skilar sér um Reiðingskrók í Selá hjá Steintjörn.

Starmýrardalur

Starmýrardalur er syðstur Álftafjarðardala þeirra sem skerast vestur í landið og um leið þeirra stystur. Hefur hann verið óbyggður frá öndverðu að best er vitað. Dalurinn er afréttarland Starmýrarbæja og úr alfaraleið eftir að vegur lagðist af um Lónsheiði. Heitið vísar til land-

nytja jafnvel fremur en landslags sem best sést af því að dalverpið Seldalur næst bæjum er af sumum Álftfirðingum talið hluti Starmýrardals. Eldra nafn á Starmýrardal hefur verið Selárdalur ef marka má sóknarlýsingu (s. 549). Hafa dalanöfnin og ánna sem eftir þeim falla verið að komumönnun ráðgáta fyrr og síðar eins og sjá má af ferðalýsingu Sveins Pálssonar 1794.

Seldalur er kvos vestur af Starmýri milli Vatnshlíðarhnausa að sunnan og Kjölfjalls að norðan. Er hann kenndur við sel sem stóð þar sem nú heita Seltættur innst í dalverpinu og segir í sóknarlýsingu 1840 (s. 557) að selstaða sé þar „vanalega notuð“; þar voru síðar beitarhús sem lögðust af um 1890. Bak við selstaðið er Selmelur og skilur hann milli Seldals og Starmýrardals. Starmýrará rennur austur úr Seldal um Dyr, þrengsli við suðurenda Nónhnausa sem loka fyrir utanverðan dalinn. Neðan bæja hefur Starmýrará nú verið veitt í Selá við Hagaskot. Seldalur er heimaland Starmýrar, grösugur og skjólsæll og gefa berghausarnir honum sérstakan svip. Útstúka heitir dalverpi sem gengur frá Seldal suður í hnausana. Hrútshólar eru framhlaup nálægt miðjum dal-

Nónhnausar og Starmýrará
að norðvestanverðu, ofan
grónar hvilfítir uppi undi
Innarlega á Seldal má kon
grasigróna frá Grímshjalla

Lónsheiðarslóð liggur e
Starmýri inn eftir Seldal,
Selá yst á Starmýrardal. Þur
tveggja tíma gangur in
um 600 m hæð, en handa
Bæjardal í Lóni. Má hug
dalina um varpið í einum
allstífl dagleið. Selá fellur
tekur nafn af selinu forn
hálfan annan kílómetra in
ið. Má ekki rugla því saman
Seldal sem ádur er getið.
dalnum um Ytra-Skógar
Kyrfugilsheiðar og Vatnshlíðar
sléttlendið og hefur kvíslar
Nú fellur Selá austur um
sinni var, og þaðan fram
norðaustur í Álftafjörð.

Á Starmýrardal heitir

Nónhnausar og Starmýrará. Seldalur á bak við.

ags sem best sést næst bæjum er af uti Starmýrardals. Úr verið Selárdal- su (s. 549). Hafa þeim falla verið og síðar eins og Pálssonar 1794.

af Starmýri milli n og Kjölfalls að sel sem stóð þar í dalverpinu og (s. 557) að selstaða voru síðar beitar- . Bak við selstaðið milli Seldals og rennur austur úr suðurenda Nón- erðan dalinn. Neð- ú verið veitt í Selá eimaland Starmýr- gefa berghausarn- Útstúka heitir dal- l suður í hnausana. nálægt miðjum dal

Á Starmýrdal heitir Suðurdalur sunnan

Selár en Austurdalur að norðanverðu, og byggja örnefnin á austfískri málvenju. Allhá fjöll liggja að dalnum beggja vegna og rísa þar margir tindar í 800–900 m hæð. Hlíðarnar eru gilskornar og brattar, einkum að norðanverðu og þar í undirhlíðum er birkikjarr meira en sunnan ár.

Svo sem tittr er um dragár er afar misjafnt rennsli í Selá og í þurrkatíð er hún auðvæð. Hún gefur dalnum fallegan svip þar sem hún rennur ýmist um þrengsli og flúðir eða á eyrum um miðjan dal. Á utanverðum dalnum er dáltíð birkikjarr beggja vegna árinna sem fellur þar á kafla í Innra-Skógar mannagljúfri. Heita Viðartungur að sunnan undir Eyktajaðri en Snið og Ketilshvammar norðan ár og inn af þeim Víðines. Inn og upp af nesinu er mikil aurkeila, Selskriða, ættuð úr Selgili sem nær hátt til fjalls. Innan við Selgil heitir Selfjall að Skútugili en yfir gnæfir Svínabeinstindur (801 m). Grímshjalli breiður og grösugur liggur út og upp frá Selskriðu og ofar í fjallinu utanverðu heita Hæðir.

Seljabúskapur og selið á Starmýrardal

Vallgrónar rústir eru á Seli um 100 metrum innan við Selskríðu inn og niður af lágum mel í hlíðinni. Selstöður voru gildur þáttur í búskap Íslendinga fram eftir öldum en talið er að seljum hafi farið fækkandi á 17. öld og á 19. öld lögðust þau nær algjörlega af. Vafalaust hefur einnig orðið breyting á þegar á 15. öld í kjölfar fólksfækkunar. Á seljum var málntypeningi, kúm og mjólkandi ám, haldið til haga nokkuð frá bæ yfir sumartímann, frá júní og fram eftir ágústmánuði. Viða skiptu selin miklu máli við nýtingu bithaga. Byggingar á seljum voru mismunandi, en oftast þrjár vistarverur, íveruhús (svefn-sel), eldhús og búr. Vinnuhjú á seljum voru að jafnaði smali og tvar stúlkur en stundum fleira fólk, samanber frásagnir af Tyrkjaráni. Hér voru sel misjafnlega langt frá bæjum, oftast til dala og heiða eitthvað hærra í landi en viðkomandi bær og stundum breyttust þau í beitarhús eftir að

selför var aflögð. Allvíða var tekin upp föst búseta tímabundið á gömlum selstæðum á 19. öld. (Lýsing Íslands III, s. 207–213, Hitzler: Sel – Untersuchungen ... Guðrún Ólafsdóttir: Um sel og selstöður í Grindavíkurhreppi; Söguslóðir, s. 131–143.)

Í sóknarlýsingu (s. 557) segir: „Í Selfjalli á Starmýrardal hefur og verið sel sem fyrir löngu er niðurlagt sökum þess þangað þótti langt og hagalítið þar fyrir stórgripi.“ Á Seli er sporöskjulaga grjóthringur um 8×6 m að innanmáli, greinilegar menjar um fjárborg sem Guðmundur Hjörleifsson bóndi á Starmýri (d. 1859) létt byggja „... og skyldi fē haft þar á meðan hagi væri í dalnum, en lézt áður en því verki var lok-íð.“ (Guðmundur Eyjólfsson í Múlaþingi 2). Litlar sem engar fornleifarannsóknir hafa enn verið gerðar á selstæðum hér á landi. Selið á Starmýrardal er í þeim hópi og ótal spurningum ósvarað um sel sem voru mörg á Austfjörðum.

Flötufjöll heita um miðjan dal sunnan ár, milli Miðmundagils og Sigmundargils. Botnar eru niður af Flötufjöllum og innan við þá hefur Útburðargil grafist niður og er stutt á milli þess og Sigmundargils niðri í dal. Steinsnar innar heitir Steinbogi á Selá og var þar oft stokkið yfir ána. Að norðanverðu heita Smáfell milli fjölmargra gilja sem prýdd eru fossum, og innar eru Sauðhamar og Hvarfsfell. Við Hvarf er snotur foss í Selá og úr því sveigir dalurinn til norðvesturs. Par innantil að sunnanverðu eru Stóragil, af sumum kallað Stóra-Bótargil, og Bótargil og inn af því síðarnefnda Bót með allháum fossi í dalstafni. Innst að norðan er Bótarfell, þá Sauðfell og utan við það Sauðfellsgil skammt innan við Hvarf. Upp af fellum þessum eru Miðmundafells-tindur (881 m) og utar Seltindur (865 m), og eru bæði örnefnin ættuð frá Flugustöðum. Tindurinn Tvímenningar er á fjallsröðinni norðvestur af Kálfadalavarpi og sést hann ekki neðan úr Starmýrardal.

Landris og rifið mikla

Álftafjörður og Hamarsfjörður voru í önd-verðu baðir kallaðir Álftafirðir og aðgreindir með syðri og nyrðri. Hélst sú nafnhefð langt fram eftir öldum, eins og meðal annars má ráða af dagbók Sveins Pálssonar 1794 (Ferða-

bók, s. 363) og ágætri sóknarlýsingu 1840 en þar segir Jón Bergsson prestur á Hofi (s. 539):

Tveir firðir, eins og áður getið, ganga hér inn til sóknar, nú kallaðir Suður-Álftafjörður og Hamarsfjörður en áður Álftafjörður syðri og Álftafjörður nyrðri, altsvo fyrir meir kallaðir einu nafni einasta með undantaldri aðgreining. Þessir firðir eru og í sjálfu sér einn fjörður, þó þeir hafi nafn af tveimur, og ganga í sjálfu sér inn um eitt sund, Djúpá-sund kallað, sem liggar inn á milli Pvottáreyja og Búlandsneslands; þó er ogsvo til annað útfall fjarðanna, nefnilega áður nefndur Melrakkanesós milli Pvottáreyja og Hrómundareyjar ...

Meginástæðan fyrir samnefni fjarðanna upphaflega er augljóslega rifið mikla, um 15 km langt, sem lokar þessum grunnu fjörðum að mestu fyrir úthafinu. Þeir áttu þannig meira sameiginlegt en firðirnir austar og samgangur á landi milli þeirra fyrir Melrakkanes var auch þess hindrunarlaus. Í sumum lýsingum fyrri tíðar er talað um að Álftafjörður syðri sveigi yfir í þann nyrðri. Viss líkindi má hér finna með Lónsveit þar sem innfirðirnir eru líka tveir, Papafjörður og Lónsfjörður, en fylling þeirra með framburði er mun lengra á veg komin. Álftafjörður er afluktari en Hamarsfjörður nú á dögum og grynnri á heildina liðið.

Vallgrónar rústir

Ýmislegt bendir firði á þeim öldum námi, að ekki sé þegar sjávarstaða sjávarmáli. Marg einmitt á fornritum tíma. Mikill sáströndinni veldur

Gróður og ber

Gróður á Starmýrardal er auk fjár úr Álftafjörðum margt fē úr Lóðárdal, að inn undir Hvarf, reið af skógarmáli og árgilinu við Hvarf. Þessar fjallplöntur, meðal annars ungar vex á stóku og hér nærrí suðurnar eru í Austurlandi. Blágryti er ráðandinn en líparíts gætir frá fara ljós líparítlaðlagastaflanum til að líparít á fjallsrimanum sem skammt er dal í Lóni.

Vallgrónar rústir á Seli á Starmýrardal

Ímislegt bendir til að land hafi risið í Álfafirði á þeim oldum sem liðnar eru frá landnámi, að ekki sé talað um frá lokum ísaldar þegar sjávarstaða var 40–50 m ofar núverandi sjávarmáli. Margir bæir við fjörðinn standa einmitt á fornnum sjávarkömbum frá þeim tíma. Mikill sandburður sunnan að með ströndinni veldur mestu um breytingar á fjörðum.

Gróður og berglög á Starmýrardal

Gróður á Starmýrardal ber merki beitar, en auk fjár úr Álfafirði hefur þar að jafnaði gengið margt fé úr Lóni. Kjarr vex þó víða norðan ár inn undir Hvarf en það félk afar sléma útreið af skógarmaðki á árunum 1997–1999. Í árgilinu við Hvarf í aðeins 200 m hæð vaxa fjallplöntur, meðal annars jöklasoley. Finnungur vex á stóku stað í dalnum og erum við hér nærrí suðurmörkum útbreiðslu hans á Austurlandi.

Blágrýti er ráðandi í fjöllum við Starmýrardal en líparíts gætir frá Hvarfi inn að Bótargili og fara ljós líparítlögin hækkandi með jarðlagastaflanum til austurs. Eining er áberandi líparít á fjallsrimanum vestur af Miðfelli þaðan sem skammt er í Bláskriður inn af Össurárdal í Lóni.

um á þessu svæði en hann og framburður ánnar skýrir tæpast þá grynnkun sem orðið hefur.

Út af Hellrum á mörkum Hnauka og Þvottár er Hnaukaós með útfalli úr Hellralóni. Þaðan liggur sandfjara í norðaustur og verður brátt að rifi sem kallast Fjörur alla leið að Melrakkanesí en handan hans er styttra rif utanvert við Þvottáreyjar. Rifið er breitt um fjöru og þegar hvessir er á því sjórok og sandblástur, en aðeins í aftakabrimi gengur sjór yfir það; innanvert bætist á rifið framburður blandaður jökulleir. Fjörur skiptast milli þriggja jarða í Álfafirði. Starmýri á fjöruna frá Geirshólma norður í Markskeg og heitir þar með réttu Starmýrarfjara. Markskeg er við innanverða fjöruna litlu norðar en Óseyjar, sem eru hásker en graslaus og austur af þeim Skarfakambar í sjó. Parna fell áður fyrr út ós úr Álfafirði og segir í gömlum málðaga að Starmýri eigi selveiði alla við Markskeg í miðjum ós. Deildu Starmýrarmenn á 19. öld við Hof presti um fjörustúfinn milli Óseyja og Markskega og sömdu að lokum við prest um kaup á honum nálægt 1890. Við tekur Hofsfjara að mörkum við fjöru Melrakkanes, en sú jörð á Hrómundarey sem áður heyrði undir Geithella (Sóknalýsingar, s. 536).

upp föst bú-
m á 19. öld.
litzler: Sel –
sdóttir: Um
i; Söguhlóðir,

elfjalli á Star-
ýrir löngu er
ótti langt og
er sporöskju-
ð innanmáli,
m Guðmund-
(d. 1859) létt
á meðan hagi
í verki var lok-
Múlapingi 2).
knir hafa enn
landi. Selið á
tal spurningum
Austfjörðum.

ýsingu 1840 en
á Hofi (s. 539):

tið, ganga hér
ður-Alftafjörður
ur Álfafjörður
altsvo fyrr meir
eð undantaldri
og í sjálfa sér
en afteimur, og
t sund, Djúpa-
á milli Þvottár-
þó er ogsvo til
nefnilega áður
li Þvottáreyja og

fni fjarðanna upp-
mikla, um 15 km
runnu fjörðum að
áttu þannig meira
tar og samgangur á
elrakkanes var auk
um lýsingum fyrr
fjörður syðri sveigi
kindi má hér finna
anfirðirnir eru líka
fjörður, en fylling
mun lengra á veg
luktari en Hamars-
nnri á heildina litið.

Hrómundarey og Fjörur til suðurs. Snjótind ber yfir rifið.

Hrómundarey

Hrómundarey, líka nefnd Hrómundsey, hefur að sunnanverðu lengi tengst Fjörum með rifi en norðan hennar er Melrakkanesós. Eyjan er allhá og sendin og í henni vex talsvert af melgresi. Utanvert er hún klettótt og stóð þar viti frá 1924 fram um 1940. Hrómundarey er samsett af nokkrum fyrrum aðskildum hólum og heitir sá stærsti Stórey, Hundshólmi nyrst og austast Kjálki. Í Stórey er grjóthrúga nefnd Hrómundardys og sagt að þar hafi Hrómundur verið heygður. Tengist þessu þjóðsaga um braður þrjá, Úlf, Eskil og Hrómund, er uppi voru á landnáms- eða söguöld og völdu sér bústaði í eyjum úti fyrir Hamarsfjörði og Álftafjörði eystra. „Sagt er að

þeir séu heygðir hver í sinni ey og til skamms tíma hafa menn þotzt vita, hvar haugar þeirra væru“ segir í Grímu hinni nyju (I, s.18–20).

Lengst af hefur verið nokkurt æðarvarp í Hrómundarey, þó minna en í Pvottáreyjum norðan við ósinn; einnig voru þar nokkur hlunnindi af reka. Í eynni var útræði fyrr á tímum og haldið þar til yfir vertiðina. Guðný Zoëga minjavörður hefur kannað minjar um þessa verstöð og segir á minnisblaði (október 2001): „Við kletta sem mynda norðaustasta hluta Hrómundareyjar eru leifar a. m. k sjö grjóthlaðinna byrgja eða tófta. Fjórar þeirra standa í hnapp á klettatanga en tvær tóftir eru upp af vík rétt vestan hans og ein um 100 m suður af tanganum ... Allar þessar tóftir eru að einhverju leyti orpnar sandi og

Eyjar í Álftafjörði, Brimils vaxnar melgresi.“ Hvorki arlysingu 1840 er getið frá Hrómundarey; bendumannvirki séu mjög gömihina nyju.)

Trésker heitir líttill hómundarey. Utar eru þrjú heita Skjöldur, aðgreind heitir Skjöldudjúp um h

Álftafjörður, eyjar og ny

Mestallur Álftafjörð þannig að á stórstrauðir leirur á þurru og vatn um sem sumir kunnu að skapur var stundaður, t. kamsál. Liggja kílarnir ur eftir firðinum. Á grunvatnaplöntur á stórum in og marhálmur, en f. Pessi gróður dregur með sjá má á firðinum um vor og haust. Er með Álftafjörði en Hamarsfjörður hluta dýpri.

Margháttar veiðar fjröldum þessum, bæði

ÁLFTAÐJÖRÐUR

Líparít frá Álftafjarðareldstöð sunnan Pvottár. Fjörur og Austfjarðafjöll í bakgrunni.

Býli sunnan Hofsá

Pvottá var kirkjustaður frá því snemma á öldum. „Prestssetur þar var lagt niður eftir konungs boði 1755, og síðan kirkjan felld af eftir kgbr. [konungsbréfi] 17/5.1765, og sóknin lögð til Hofskirkju.“ (Prestatal og prófasta, s. 33.) Síðasti presturinn, Eiríkur Bjarnason, „vék frá kallinu vegna fátæktar“ segir í sömu heimild. Eignir og hlunnindi Pvottárkirkju fóllu til Hofs við sameiningu sóknanna, þar á meðal Pvottáreyjar, og er jördin nú bændaeign. Fjórar jarðir voru í Pvottársókn lengst af, Pvottá, Hnaukar, Starmýri og Flugustaðir auk hjáleigna tímabundið, þríbýli lengst af á Starmýri sem var þeirra gildust; á síðustu öld bættist við Stórhóll í landi Flugustaða. Skammt er þarna á milli bæja á íslenska vísu og standa þeir flestir í sveig á fornum sjávarbökkum upp af marflötu láglendi við fjörðinn. Sauðfjárrækt hefur verið uppistaðan í búskap á þessum jörðum, lengi vel með stuðningi af sjósókn og hlunnindum í dún og veiði. Á meðan vetrarbeit var regla gekk mjög á landgæði eins og sjá má af rituðum heimildum, jarðvegur fauk af þurrandi á stórum svæðum og til varð það melaland sem enn

sér merki. Líparítflögur sem víða liggja á yfirborði eru léttar og grjótfok frá melum á tun og úthaga var ekki óalgengt.

Um skógeyðingu í Álftafirði og inndöllum segir Jón Bergsson m. a. í sóknarlýsingu sinni 1840 (s. 538) að þá hafi verið „... mikil klögun um skógarleysi, því almennilegt er að menn ekki einasta brúki skógi til eldsneytis heldur og til fóðurs fyrir allslags fónað, svo sem kýr, hesta og sauðfé“, en einnig kunni skriðuföll og aldur skógarins að valda afturför. Fleira getur komið til eins og við blasti sumarið 2000 í sumum döllum Suðurfjarða. Þar var kjarrlendi í hlíðum víða lauflaust og svart yfir að líta, einkum vegna skógramaðks árin á undan. Með þessu er ekki vífengt það sem að ofan greinir um áhrif beitar og hrísrifs á kjarrlendi, nýgræðing og jarðveg.

Hjáleigur risu og fóllu úr ábúð. Norðan Pvottár, út frá samnefndum bæ, stóð afbýlið Pysjubakki og áður líklega Litla-Pvottá. Undir Kömbum sunnan ár var afbýlið Kambur, getið ásamt Pysjubakka hjá Olaviusi (II, s. 144) og í jarðatali 1760 og 1847. Jördin Hnaukar var lengi hjáleiga frá Pvottá, síðar sjálftæð jörd og fylgir land vestur á Lónsheiðarvörp.

Afkomendur Hjörleiða
Margir gildir bændur þessum slóðum eftir Síðastóðum spjöldum sögunnar. Á mýri Guðmundur Hjörleifur sterka Árnasonar (d. 1830) togaðra Hafnarbraæðra Borgarfirði eystra. Meðan Borgarfirði systir hans Oskar og Valgerður Ólafsdóttir giftist Sigurði Markússyni, komu þau sér upp nýbýmýri. Valgerður gekk að frá Flugustöðum og hófu í Stafafellsfjöllum 1830. Leifsson var tvígiftur og

Starmýrarteigar og gróskar

Víðáttumikið votlendi var bændum fyrrí tíðar meðal brást. Land er sumpart sem inum að það slapp við frá Mikil engjalönd, mýrar, allt þar á milli þekja stóru ins og í óshólmum ánnar. Er jafnframt gósenland dýrt til stærstu fugla hérlandið. Unnendur lífs sínar votlendi geta eytt löngu inn og ætið ber við eithverju sem hér hljómar meðan ársins hring. Sauðkinum grös krydduð seltu við hér þar sem flóð og fjara leikar frjómagn og grósku. Starmýrarteigar voru traðar líftrygging liðinna kynnaðar. Þangað var sóttur heyskana, beim mun meira kappi sínar. Í af Starmýrarteigum er fjöldinn lendir undir varan. Heyskapur var því örðugrækt ekki síst í bleytutíð. Á Tengiliði er af er fjöldi tjarna og hópum svip og bera hvert sitt. Þar eru nú horfnar eins og hefur af framburði Selárdals. Norður af Starmýrarteigum er Álftafjörður. Voru þar uppsér merki og þangað flutti Djúpavogi áður en bílve

Afkomendur Hjörleifs sterka Árnasonar

Margin gildir bændur hafa alið aldur sinn á þessum slóðum eftir Síðu-Hall, fæstra þó getið á spjöldum sögunnar. Árið 1824 fluttist í Starmýri Guðmundur Hjörleifsson sonur Hjörleifs sterka Árnasonar (d. 1831) sem var annar nafn-togaðra Hafnarbraeðra og bjó á Snorunesi í Borgarfirði eystra. Með Guðmundi kom frá Borgarfirði systir hans Guðlaug Hjörleifsdóttir og Valgerður Ólafsdóttir vinnukona. Guðlaug giftist Sigurði Markússyni frá Flugustöðum, og komu þau sér upp nýbýli í Stekkjartúní á Starmýri. Valgerður gekk að eiga Jón Markússon frá Flugustöðum og hófu þau búskap í Eskifelli í Stafafellsfjöllum 1836. Guðmundur Hjörleifsson var tvígiftur og urðu börn hans tíu tals-

ins. Enn eru varðveittar leifar af grjótgarði norðan við tún á Starmýri frá tið Guðmundar. Annar sonur Hjörleifs, Stefán, fluttist í Starmýri 1834 ásamt Guðrís Ólafsdóttur konu sinni og sjö manna skylduliði. Bjuggu þeir bræður í tvíbýli á Starmýri, þóttu dugnaðarmenn og komust í sæmileg efni. (Guðmundur Eyjólfsson: Heyrt og munad.)

Margt fólk á þessum slóðum á eitt sína að rekja til ofangreindra Starmýrarsystkina. Einn af dóttursonum Guðmundar, Jörundur Brynjólfsson (1884–1979), fæddist á Starmýri einn af þrettán systkinum, var alþingismaður Reykvíkinga og síðar Árnesinga og jafnframt bóndi. Bróðir hans Hjörleifur (1888–1974) var lengi bóndi á Starmýri og átti eftir það heima í Neskaupstað.

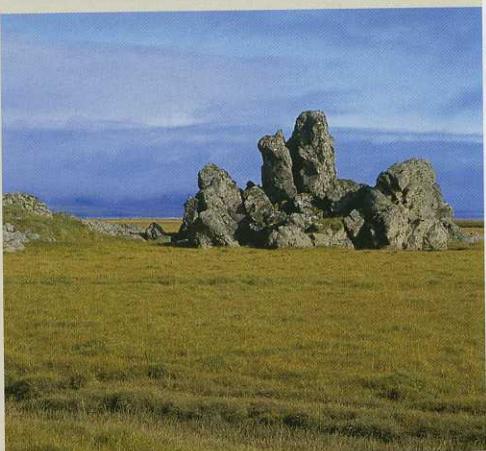
Starmýrarteigar og grennd

Víðáttumikið votlendi við Álftafjörð bjargaði bendum fyrri tíðar með heyfeng þegar annað brást. Land er sumpart svo flatt fram með firðinum að það slapp við framræslu á síðustu öld. Mikil engjalönd, mýrar, flóar, foræði og rot og allt þar á milli þekja stór svæði sunnan fjardarins og í óshólmum ánna sem í hann falla. Par er jafnframt gósenland dýralífs frá hinu smæsta til stærstu fugla hérlendis og skipar álftein þar hásetið. Unnendur lífs sem styðst við vatn og votlendi geta eytt löngum stundum við fjörðinn og ætið ber við eitthvað nýtt í þeirri sinfóníu sem hér hljómar með tilbrigðum nánast allan ársins hring. Sauðkindur og álfir finna hér grös krydduð seltu við hæfi á sígrænum fitjum þar sem flóð og fjara leikur undir og endurnýjar frjómagn og grósku.

Starmýrarteigar voru traustur banki, eins konar líftrygging liðinna kynslóða í Þvottársókn. Þangað var sóttur heyskapur hvert sumar og af þeim mun meira kappi sem annað brást. Mikil af Starmýrarteigum og votlendi við fjörðinn lendir undir vatn á stórstraumsflóði. Heyskapur var því örðugur og mikil vosverk, ekki síst í bleytutíð. Á Teigum og landinu suður af er fjöldi tjarna og hrauna sem gefa landinu svip og bera hvert sitt nafn. Sumar tjarnirnar eru nú horfnar eins og Steintjörn sem fyllst hefur af framburði Selár.

Norður af Starmýrarteigum gengur Skipsnes út í Álftafjörð. Voru þar uppsátur báta sem enn sér merki og þangað fluttar vörur sjóleiðis frá Djúpavogi áður en bílvegasamband komst á.

Suður af heitir Blátjarnarnes og við það er Blátjörn. Nokkru austar er Höfði með skjólselu áheldi í Malvíkurrétt, skútum og kletti sem kallast Altari. Utar með strönd fjarðarins eru Flóðbakkar með háum klettum sem heita Klofneyjar og austast á bökkunum malar-kambur og Affalli innan við Landtagl meðfram Starmýrfjöru. Klettabraunin hafa hvert sinn svip og í mörgum þeirra leynist hellir, en hér eins og viðast hvar á suðaustanverðu landinu hafa þeir fleirtölumyndina hellrar. Upp frá Hnaukaósi eru í Þvottárlandi Ytri- og Innri-Hellrar með huldufólksbyggð og í þeim síðar-nefndu er Eyjólfsskúti. Utan fjöru við Hnaukaós eru Príklakkar og Melhraun á jarðamörkum fast við ósinn.

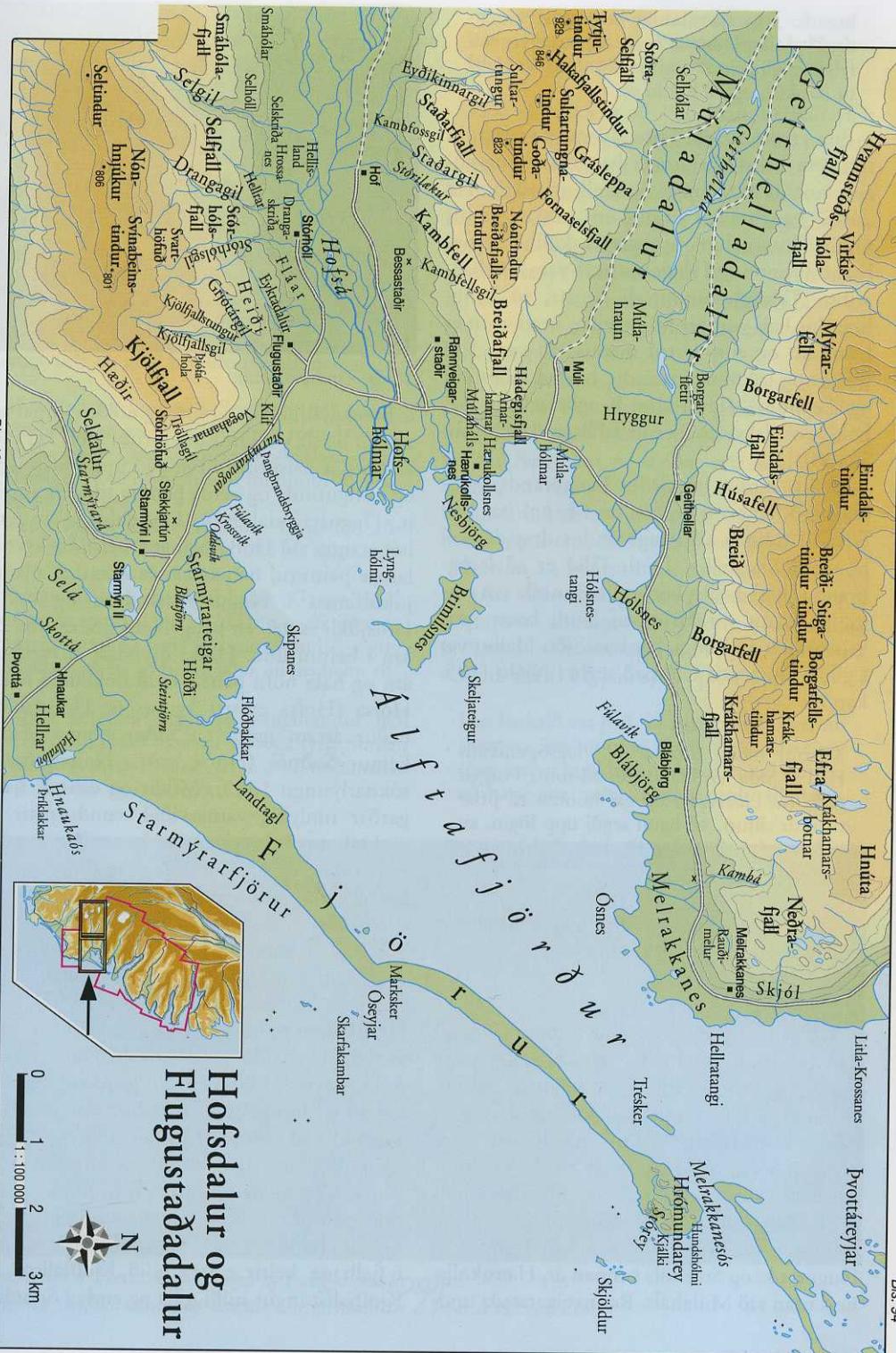

Hrafnasteinn á Starmýrarteigum.

ba liggja á yfirhelum á tún og

og inndöllum marlysingu sinni ... mikil klögung er að menn heytis heldur og o sem kýr, hesta riðuföll og aldur eira getur komið 2000 í sumum arlendi í hlíðum, einkum vegna með þessu er ekki um áhrif beitar ðing og jarðveg, ábúð. Norðan bæ, stóð afbýlið tla-Þvottá. Undir lið Kambur, get aviusi (II, s. 144) Jörðin Hnaukar lá, síðar sjálfstæð Lónsheiðarvörp.

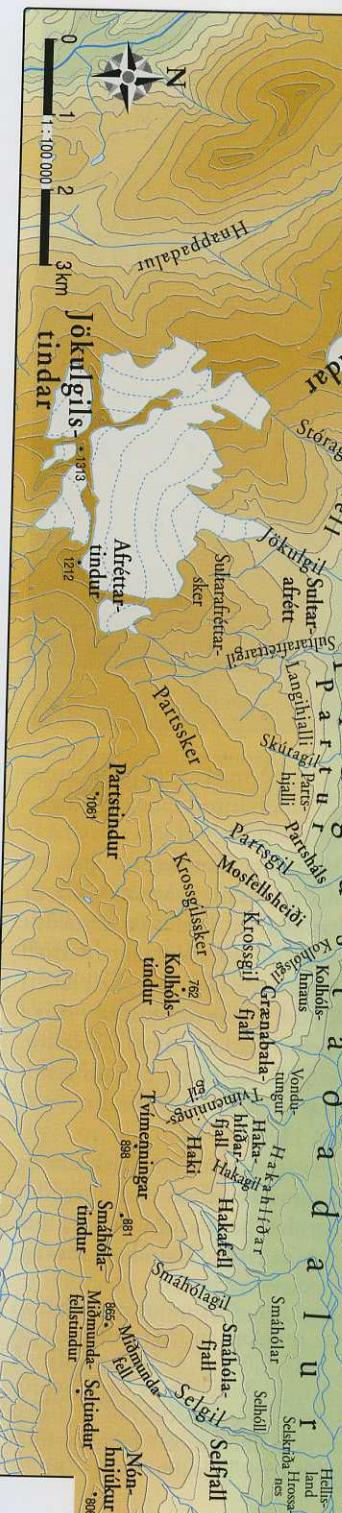
ÁLFTAFJÖRÐUR

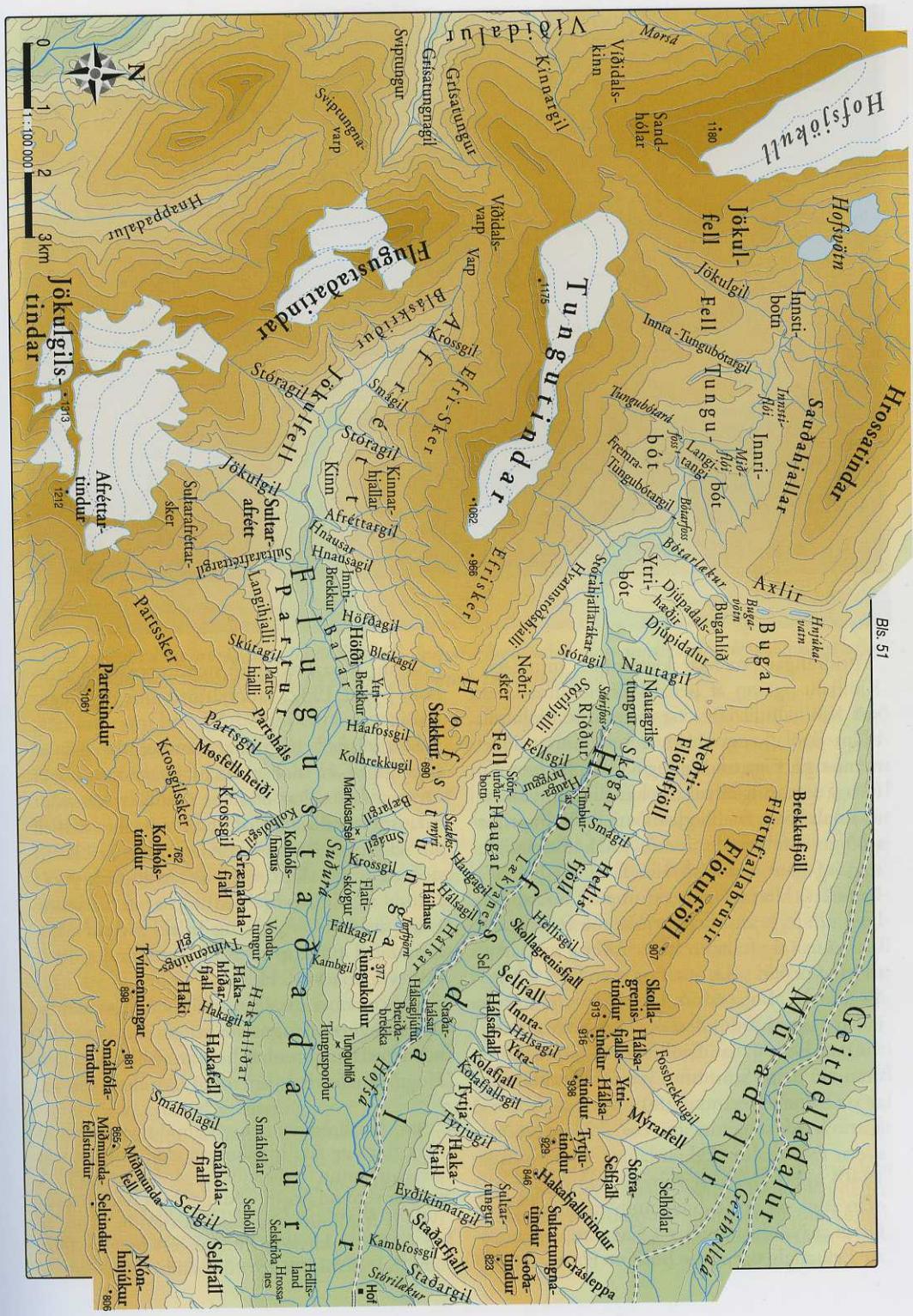
Hofsdalur og Flugustaðadalur

B/S. 50

B/S
94

FLUGUSTAÐADALUR

ÁLFTAFJÖRÐUR

Hofsdaðsmynni. Hofshólmar og bæir upp af strönd Álfstafjarðar. Flugustaðadalur, Hofstunga og Hofsdalur inn af.

Þídrangar eru háar klettanípur innarlega í Kjölfjalli og inn af þeim Þjófaholuhnaus fast við Kjölfjallsgil. Er efst í honum Þjófahola, djúpt jarðfall sem ekki verður komist niður í nema síga. Eiga undirgöng að vera frá henni út í Voga austan Kjalfjalls. Fylgir sú sögn holunni að smalar tveir frá Flugustöðum og Rannveigarstöðum hafi lagst út, notað Þjófaholu sem felustað og lifað á sauðaþjófnaði. Ráku þeir fé í Þjófarétt, klettagjót út og upp af hnausnum. Upp um þá komst þegar rjúka tok frá matseld. Gaf annar sig fram en hinn ekki og varð hann til þar í neðra, gekk aftur og gerir vart við sig í Vogum sem Voga-Móri. Um Þjófaholu má lesa nánar í tímáritinu Glettingi, 22. hefti 2000.

Ofan Efsthajalla í Kjölfjalli er Djúpidalur og utan við hann Stórhöfud yst á fjallinu en innar rís Svínabeinstindur (801 m) á egginni við Starmýrardal. Vestur frá þeim er Flugustöðum skerst Eyktadalur (Eyktardalur í sóknarlýsingi 1840) upp í Heiði, sem byrjar við Bæjarhjalla ofan túns og eru á hjallanum tættur. Upp af Heiði er Nónhnjúkur* en Flagahnjúkur nördan Eyktadals og undir honum Fláar að Stó-

hólgili. Innan við gilið stendur nýbýlið Stórhóll, byggt 1932, sauðfjárjörð eins og Flugustæðir.

Stórhólsfjall heitir frá samnefndu gili að Drangagili en neðanundan því síðartalda er Drangaskriða. Þar ofarlega í fjalli er sérstæður hnaus sem kallast Svarthöfuð. Við tekur Selfjall að Selgili, með Drangabrekkum og Selhjalla í neðra en ofar skiptist fjallid um klettabrúnir í Neðra- og Efra-Selfjall en upp af er Seltindur. Selgil deilist í tvö gil og heitir á milli Miðmundafell og upp af Miðmundatindur (865 m) eyktamark frá Hofi.

Hrossanes er graslendi utan við Selskrið og upp af því eru Flugustaðahellrar. Þar er sagður bústaður Flugu, völву þeirrar eða skessu, sem Flugu-örn nefni dalsins eru að líkendum sótt til.

* Sem Austfirðingur hefur höfundur vanist því að bera fram og rita hnjúkur en ekki hnúkur sem almennt mun hafa tilkast á Suðurlandi. Á sunnanverðum Austfjörðum er hins vegar hyvurtveggja framburðurinn og rithátturinn til staðar og virðist orðmyndin hnúkur oft tengjast fólk sem flutt hefur inn á svæðið sunnan að.

*Fjöll sunnan Flugustaðadals.
og Hakafell með hnijúknum.*

Hellarnir eru þrír, Búrhelli sem Fluga geymdi matarformann, hellir sem var svefnhús og höll var skammt frá Hellvölvuleiði og var talið að Fimmiðja 20. öld fór Selgilslaður Völvuleiði sem nú er hógvæðið niður af Selfjalli til kallaðist þar Hellisland. Þar í seli á sumrum allt fram um kýr og geymdu mjólkunum Parna og niður af Smáhóla eru ýmis sel-örnefni eins og aður Selhóll og niður af Hlíðastnefnda er graslendi miklu leyti eyðst af vatnagang.

Í Smáhólum neðan við Sigguskúti. Innan við í neðan ar Hakahlíðar og upp af þeim Hakahlíðarfjall, aðgreint og Tvímenningsgili að innan við hnjúkur ofan við fellin og

Fjöll sunnan Flugustaðadals. Þýlið Stórhóll. Inn af Flugustaðahellarar undir Selfjalli, þá Smáhólfjall og Hakafell með hnjúknum Haka og upp af honum Tvímenningar.

Hellarnir eru þrír, Búrhellir þeirra stærstur þar sem Fluga geymdi matarforða sinn, þá Bríkarhellir sem var svefnhús og loks Háhellir. Grashóll var skammt frá Hellrum og bar heitið Völvuleiði og var talið að Fluga hvíldi þar. Um miðja 20. öld fór Selgilslækur að brjóta upp Völvuleiði sem nú er horfið. Hrossanes og svæðið niður af Selfjalli tilheyrið lengi Hofi og kallaðist þar Hellisland. Þar höfðu Hofsprestar í seli á sumrum allt fram um 1880, bæði ær og kýr og geymdu mjólkurafurðir í Búrhelli. Þarna og niður af Smáhólfjalli innan við Selgil eru ýmis sel-örneneini eins og Selbotn, tangi kallaður Selhóll og niður af honum Seleyjar, það síðastnefnda er graslendi sem nú hefur að miklu leyti eyðst af vatnagangi.

Í Smáhólum neðan við Smáhólfjall er Sigguskúti. Innan við í neðra taká við þrískiptar Hakahlíðar og upp af þeim tvö Hakafell og Hakahlíðarfjall, aðgreint af Hakagili að utan og Tvímenningsgili að innan. Haki er hár hnjugur ofan við fellin og inn og upp af hon-

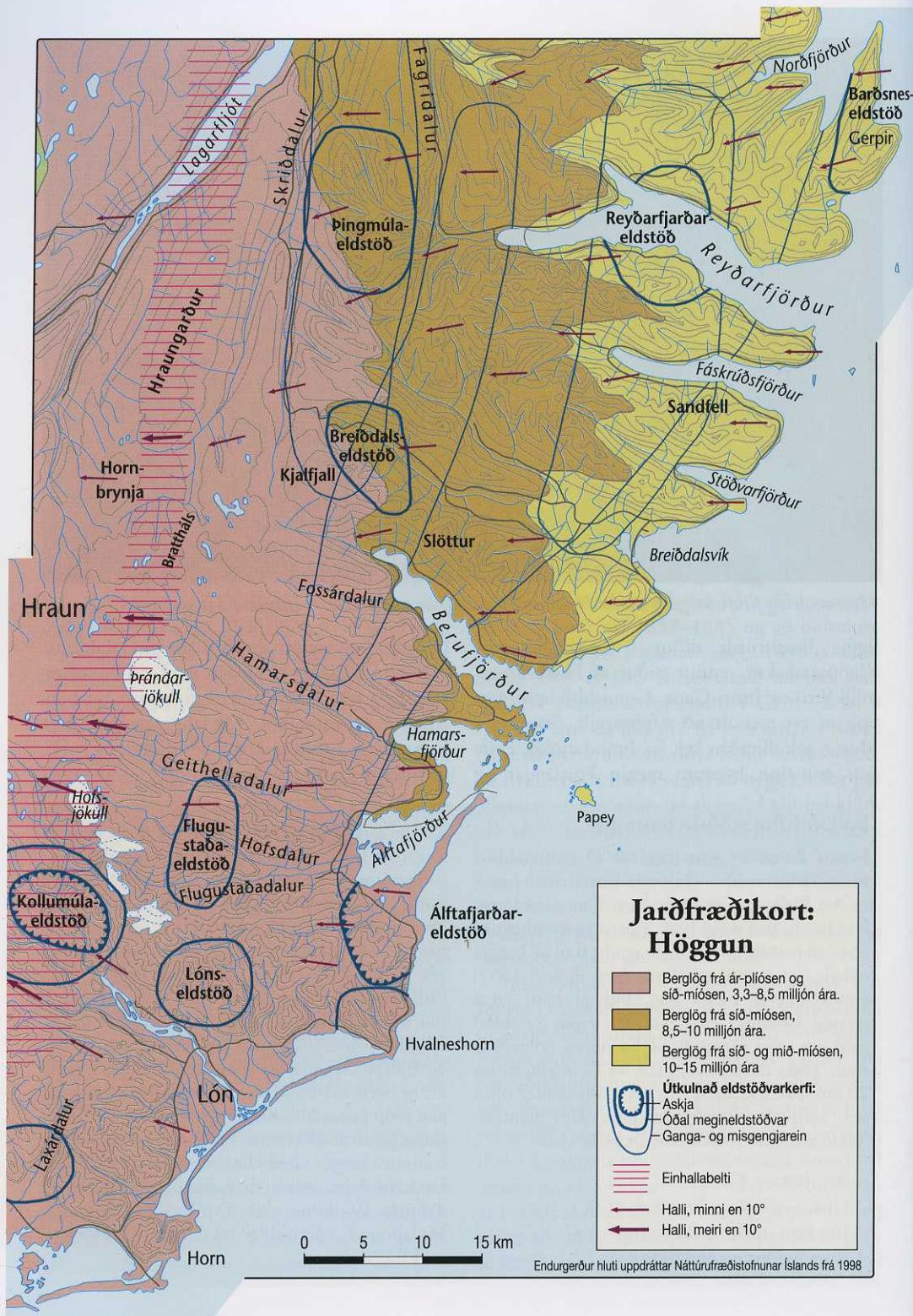
um áberandi og sérstæður sívalur tindur með tveimur háum dröngum efst og kallast Tvímenningar (898 m); sést hann víða að. Svo mjótt er á milli dranganna að góða sjón þarf til að nema bíl að milli þeirra úr fjarska. Sagnir eru um að í Hakahlíð ystu hafi fyrir löngu verið bær (sjá um forna byggð á næstu síðu).

Innan Tvímenningsgils tekur við Grænabalaþjall með Vondutungum næst gilinu. Undir fjallinu miðju er Grænibali og innar Kolhóll og ofar Kolhólshaus upp með Kolhólgili sem verður til úr mörgum Krossgiljum ofar í fjalli. Þar upp af er Kolhólstindur (762 m).

Við tekur Mosfellsheiði inn að miklu gljúfri sem Partsgil heitir*. Hún er flöt í efra með grösugum botnum miðja vega; er oftast sagt „í Heiðinni“. Neðan undir fjallinu eru fornar

* Málvenja er á þessum slóðum að tala stundum um gil í merkingunni lækur. Dæmi úr örnenfaskrá: „Yzt í Partinum er einstakur klettur, Einbúi, þar utar Partsskriða. Eftir henni rennur Partsgilið.“

ÁLFTAFJÖRDUR

Í fylgd Sigurðar Gunnarssons

Yfir Hraun niður í Ölfusárdal er ófærður landi í blíðuveðri seitnana. Þrír Fljótsdælingar sextu sig um landið og nemar í latínuskólanum kennara síns Sigurðar Gunnarssons. Þeir ferðina 67 árum síðar (Gunnarsson 1952): „Mundi engum þá ekki um en föðurbróður míðaði ófærðum landið. Þeir fersiði frá Reyðarfirði og komu til Náðu þeir félagar háttum.

um hann. Í það fellur Ytri-Bráða-Brundarjökli í gili, neðst með ófærðum fossi. Við Innri-Rauðagilinn milli Þrándarjökuls og Innstabótar og við takast af stafni. Rauðagilsárfá naðar mób ergslögum í árgiljunum.

Litríkar og sögulegar

Geithelladalur er afar gegnum geysíþykkan jarðskemmtunar. Það er frá miðóseniskeiði tertíum og rúnum 5 miljónum ára. Það leitt skeið í jarðsögu Íslands og er það sem síðar varð einhverjum frá megineldstöðvum ófærðum loftslagi, sem þó fór Engir jöklar voru til að ófærðum. Gosefna fyrr en undir lögmálum eru ófærðum myndanir alls um 200 fræðingar þær Geithelladalur. Það er tvö aðgreind gjóskulög, eftir blágrænt, bæði flikruberg. Má rekja það til hliðum báðum megineldstöðvum ófærðum, 7,5-8 miljón ára gömum. Flugustaðaeldstöð. Um 5 km innar á dalnum er Bótarfoss, er önnur svonefnd Bóta-syrpa sem er inu mikla (flexíru) sen.

Í fylgd Sigurðar Gunnarssonar

Yfir Hraun niður í Geithelladal komu ríðandi í blíðuveðri seint í ágústmánuði 1864 þrír Fljótsdælingar sextán vetrar, væntanlegir nemar í latínuskólanum í Reykjavík, í fylgd kennara síns Sigurðar Gunnarssonar prófasts á Hallormsstað. Ríðu þeir upp Þorgerðarstaðadal fram með Kelduá, þvert yfir Hraun að Prándarjökli og niður í Geithelladal innst. Bróðursonur prófasts og alnafni skrifði um ferðina 67 árum síðar í Eimreiðina 1932 (s. 52): „Mundi engum þá hafa hugkvæmst öðrum en föðurbróður mínum að fara með okkur þessa leið, bak við Skriðdal og alla suðurfirði frá Reyðarfirði og suður í Álftafjörð.“ Náðu þeir félagar háttum á Hofi og komust

um hann. Í það fellur Ytri-Rauðagilsá frá Prándarjökli í gili, neðst meðfram bergbili í fallegum fossi. Við Innri-Rauðagilsá sem kemur úr lægð milli Prándarjökuls og Jökulhæðar eru mörk Innstabótar og við taka Múlabætur fyrir dalstafni. Rauðagilsá fá nafn af brúnleitum set- og móberglögum í árgiljunum. Upp af Innstabót

Litríkar og sögulegar jarðlagasýrpur

Geithelladalur er afar langur og liggur því í gegnum geysíþykkan jarðlagastafla sem allur er frá míóseniskeiði tertiertímans en því lauk fyrir rúnum 5 miljónum ára. Þetta var fremur einsleitt skeið í jarðsögu Íslands í samanburði við það sem síðar varð, einkenndist af upphleðslu frá megineldstöðvum og sprungugosum í hlýju loftslagi, sem þó fór smám saman kólnandi. Engir jöklar voru til að trufla reglubundið flæði gosefna fyrir en undir lok þessa skeiðs. Undir Dýjahalla í hlíðinni upp frá Pormóðshvömmum eru afar litríkar súrar og ísúrar jarðmyndanir alls um 200 m á þykkt og kalla jarðfræðingar þær Geithelladalssýrpuna. Parna eru tvö aðgreind gjóskulög, það neðra bleikt og það efra blágrænt, bæði að hluta til sambrætt flikruberg. Má rekja þau yfir dalinn og út eftir hlíðum báðum megin. Berglögin eru talin 7,5–8 miljón ára gömul og líklega komin frá Flugustaðaeldstöð.

Um 5 km innar á dalnum, frá Leirási og inn fyrir Bótarfoss, er önnur merkileg jarðlagasýrpa, svonefnd Bótarsýrpa sem tengist einhalla beltinu mikla (flexúru) sem kennt er við Austurland

það á einum degi sem tekið hefði two miðað við alfaraleiðir. Á Hofi skildi leiðir. Prófastur hóf kirkjuskoðun í umdæminu en næstaði ungmannin með allítarlegri leiðarlýsingi til Reykjavíkur. Þetta var röskum tveimur áratugum áður en tengdasonur Sigurðar, Jón Jónasson prestur á Stafafelli, fór ríðandi að fjallabaki um Víðidal til Fljótsdals (Fundinn forn fjallvegur á Austurlandi, Austri 1886).

Fáir ef nokkrir höfðu þá sýn yfir hálandi Íslands fyrir daga Þorvalds Thoroddsen sem Sigurður Gunnarsson. Um það ber m. a. vott ritgerð hans Miðlandsörefi Íslands, en þar víkur hann að Hraunum og jarðlagaskipan á Austfjörðum (Hrakningar og heiðavegir I, s. 231–233).

er gróinn hnaus, Stórhöfuð, og þykir hann jarðfræðilega merkilegt fyrirbæri. Fremur er auðnarlegt í dalbótum þessum, þótt viða séu þar græður, en fallegir fossar í ánum beggja vegna og í Geithellaá fyrir dalstafni lífga verulega upp á umhverfið. Vestur af er hásléttta Hrauna með Vatni nærri brún; teljast þar upptök Geithellaár

(sjá Austfjarðafjöll, s. 23–25). Jarðfræðikort af Íslandi; Höggun). Er myndun þess talin tengjast tilfærslu gosbeltisins frá landinu vestanverðu í númerandi stöðu norðan Vatnajökuls. Bótarsýrpa er um 400 m þykk og samsett úr ekki farri en 13 jarðlagadeildum, setlögum af mismunandi gerð milli hraunlaga. Neðst er völuberg með örþunnum surtarbrandslögum, ofarjökulberg, eitt það elsta sem fundist hefur hér-lendis. Þessi syrpa hefur verið rakin frá Hofs-bótum um Brattháls, norður í Fljótsdal og allt til Bakkafjarðar; eru setlögin undir Hengifossi líklega jafngömul eða um 7 miljón ára. Priðja jarðlagasýrpan, kennið við Hornbrynjuna þar eð hún myndar efsta koll hennar, kemur fram í stafni Geithelladals og tengjast henni setlög í farvegum Rauðagilsáa í norðurhlíðum. Innan syrpunnar er Stórhöfuð, móbergsfell sem virðist myndað við gos undir jöklum. Þessi syrpa er talin vera 6–6,5 miljón ára gömul. (Vesturöræfi – Hraun; Skýrsla.)

Láta mun nærrí að á ferð frá Melrakkanesi inni í botn Geithelladals getum við vrit fyrir okkur og lesið fjögurra miljón ára langan kafla í jarðsögu Íslands.

ræðikort:
Hraun

Um frá ár-plíósen og
jössen, 3,3–8,5 milljón ára.
Um frá sið-míósen,
0 milljón ára.
Um frá sið- og mið-míósen,
5 milljón ára.
Innlað eldstöðvarkefni:
a megineldstöðvar
ga- og misgengjarein

Innhallabelti
i, minni en 10°
i, meiri en 10°

Látturufraðistofnunar Íslands frá 1998